

Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj

Podgorelec, Sonja; Klempić, Sanja

Source / Izvornik: **Migracijske i etničke teme, 2007, 23, 111 - 134**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:350593>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

SONJA PODGORELEC, SANJA KLEMPIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
spodgorelec@inet.hr, sanja.klempic@imin.hr

Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj

SAŽETAK

Starenje i depopulacija temeljni su demografski procesi razvoja stanovništva Hrvatske. U ukupnome stanovništvu 2001. godine dobna skupina 65 i stariji činila je 15,7% ukupnoga stanovništva. Dobna struktura stanovništva jedna je od bitnih odrednica kvalitete života pojedinaca, posebice unutar obitelji. Cilj ovoga rada jest analizom demografskih pokazatelja (biološki sastav, koeficijent feminiteta, indeks starenja, koeficijent starosti, prosječna starost, koeficijenti dobne ovisnosti, bračno stanje) i kratkim pregledom migracijske povijesti druge polovine 20. stoljeća procijeniti kvalitetu neformalne skrbi o starima u odnosu na potencijalne pružatelje skrbi. Starenjem ukupnoga stanovništva Hrvatske, sve manjim brojem djece u obitelji i odvojenim stanovanjem odrasle djece i njihovih ostarjelih roditelja smanjuje se krug glavnih pružatelja skrbi starijima. Smanjenjem broja članova i sve češćim oblicima nepotpunih obitelji te zaposlenošću žena, koje su tradicionalno najvažniji pružatelji svih oblika neformalne skrbi, javlja se problem nedostatka skrbi o starijim članovima unutar obitelji. Usprkos promjenama u načinu života, obitelj je i dalje osnovni izvor emocionalne, informativne i praktične potpore starim ljudima. Prijateljska pomoć i potpora starima podjednaka je u gradu i na selu, dok je dobrosusjedska pomoć nešto veća u izvangradskim područjima (primjerice u Istri i na otocima). Ipak, istraživanja potvrđuju da se socijalna mreža potpore i pomoći među seoskim stanovništvom promijenila od devedesetih godina prošloga stoljeća. Prijateljska i dobrosusjedska potpora mogu u određenoj mjeri nadomjestiti nedostatak skrbi djece, ali slabija mreža domova za starije i nemoćne u izvangradskim prostorima, a time i slabije organizirana izvaninstitucionalna pomoć, zahtijevaju bolju organizaciju formalne skrbi o starim ljudima, i to posebice u slabije naseljenim i manje razvijenim područjima.

KLJUČNE RIJEČI: starenje, stari ljudi, obitelj, međugeneracijska potpora, neformalna skrb

Uvod

Stari ljudi u Europi žive dulje, zdraviji su i vode produktivnije živote nego ikad prije. Smatra se da je porasla dugovječnost rezultat društvenoga i ekonomskog napretka, posebice uspješnih intervencija javnozdravstvenim mjerama u bolest i smrt. Ipak, demografski pomak prema starenju europskoga stanovništva uzrokuje i porast broja onih kojima će trebati neka skrb ili potpora kasnije u životu, zbog bliske veze između nesposobnosti i uznapredovale starosti. No, ne treba zaboraviti da je većina starih ljudi, čak i onih starijih od 80 godina, sposobna zadovoljavajuće se brinuti o sebi, potpuno sama ili uz minimalnu pomoć drugih.

Situacija u Hrvatskoj slična je situaciji u većini zemalja Europske unije. Država igra relativno malu ulogu u skrbi o starijima, bilo kao izravan nositelj ili kao financijer. Ako je staroj osobi potrebna pomoć, pruža je na prvome mjestu obitelj. Ipak, zahtjevi za ne-

formalnom¹ i formalnom skrbi rastu. Porast broja starih koji trebaju njegu ima važne implikacije i na obitelj (posebice ženske članove) i na organizaciju socijalnih službi.

Statistički godišnjaci u europskim zemljama na jednak način kao u Hrvatskoj bilježe kontinuirani trend rasta broja starih ljudi koji žive sami. Razna istraživanja ustanovila su razlike u brojnosti i običajima odvojenoga stanovanja djece koja zasnivaju svoju obitelj i starih roditelja s obzirom na urbanost/ruralnost prostora kao i položaj pojedinih zemalja u Europi od sjevera prema jugu.

Starenje i depopulacija temeljni su demografski procesi koji obilježavaju razvoj stanovništva Hrvatske. Promjene u sastavu stanovništva prema dobi i spolu u pravilu su dugoročne i uvelike određuju buduće promjene u prirodnome kretanju stanovništva. U ukupnome stanovništvu Republike Hrvatske 2001. godine dobna skupina 65 i stariji imala je 693.540 stanovnika i činila 15,7% ukupnoga stanovništva. S obzirom na veliki udio starih ljudi u hrvatskome društvu, slijedeći navedene trendove i rezultate nekih istraživanja, cilj ovoga rada jest analizom demografskih pokazatelja (biološki sastav, koeficijent feminiteta, indeks starenja, koeficijent starosti, prosječna starost, koeficijent dobne ovisnosti) procijeniti kvalitetu neformalne skrbi o starima u odnosu na potencijalne pružatelje skrbi. Analizirajući neke od pokazatelja, obratit ćemo pozornost na činjenicu da su migracije u ruralnome prostoru, točnije višegodišnje iseljavanje uglavnom mladih ljudi, utjecale na kvalitetu neformalne skrbi o starome stanovništvu.

Uobičajene su teorije da urbanizacija, industrijalizacija i modernizacija društava slabe obiteljsku, rodbinsku, prijateljsku i dobrosusjedsku potporu, koja je nekoć bila karakteristična za način života u ruralnim sredinama. Istraživanja su pokazala (Bultena, 1969) da iseljavanje mladih ljudi iz ruralnih u urbana područja utječe na smanjivanje učestalosti kontakata i razinu potpore među roditeljima i djecom na selu. Razvijaju se hipoteze prema kojima nekoliko generacija iseljenika iz ruralnih u urbana područja mijenja uobičajene modele međugeneracijskih odnosa između gradskog i izvangradskog stanovništva. Pritom se javljaju dvije tvrdnje: prema prvoj članovi obitelji u gradovima iskazuju bliskiju povezanost od onih na selu jer žive bliže i češće se posjećuju (Lee, Coward i Netzer, 1994), a prema drugoj, suprotnoj, ljudi u izvangradskim sredinama poznaju se dulje (više generacija) i u većoj su mjeri, čvršće, povezani rodbinskim vezama (Podgorelec, 2004). Istraživači Sandra Hofferth i John Iceland (1998) raspravljaju o tome kako brojčano male populacije i populacije niske gustoće naseljenosti, kakve su one u ruralnim područjima, ograničavaju društvene odnose. Ruralna raspršenost i udaljenost ili slabija povezanost unutar naselja ili između obližnjih naselja (karakteristično za naselja na hrvatskim otocima, međuotočnu povezanost ili naselja u unutrašnjosti Like i Gorskoga kotara) ograničavaju mogućnosti društvene interakcije i zbog toga stanovništvo u ruralnim područjima razvija čvršće međusobne veze. Usto, slabija naseljenost i nedostatak mladih ljudi i onih srednje dobi na selu, rezultiraju nedovoljnim izvorom potencijalnih pružatelja skrbi, bili to članovi obitelji, rodbina, susjedi ili institucionalno organizirana pomoć, te omogućuju viši stupanj izoliranosti i veći doživ-

¹ Neformalne oblike skrbi čine njega i skrb koje svojim ostarjelima pružaju na prvome mjestu članovi obitelji (bračni partner, odraslo dijete, drugi članovi obitelji), ali i prijatelji te susjedi, i to kao emocionalnu, informativnu i praktičnu potporu (Coward, Lee i Dwyer, 1993).

ljaj osamljenosti među starim stanovnicima. Moderni način prijevoza i razvoj telekomunikacija postupno i u slabije razvijenim europskim zemljama ili slabije razvijenim dijelovima Hrvatske utječu na objektivnu i subjektivnu izoliranost² starijih stanovnika.

Kvaliteta skrbi o starijem stanovništvu blisko je povezana s dva elementa: pojedinačno materijalno stanje i postojanje osoba ili institucija koje pružaju skrb.

Demografski pokazatelji starenja, migracija, promjene u obitelji i neformalna skrb

Dobna struktura utječe na sva područja društvenoga života, posebice na gospodarsku, socijalnu i kulturnu sferu. Sastav stanovništva Hrvatske prema dobi posljedica je zajedničkog djelovanja nekoliko čimbenika: smanjenja nataliteta, ruralnoga egzodusa (premješteno težište bioreprodukcije sa sela u gradove), dugotrajna iseljavanja te izravnih i posrednih ratnih gubitaka (Nejašmić, 2005b). Proces starenja djeluje na sve komponente ukupnoga i strukturnoga kretanja stanovništva, a posebno na stopu rasta stanovništva, razinu i tendenciju fertiliteta, razinu općega i specifičnog mortaliteta, migracijska kretanja, daljnje promjene u dobnoj-spolnoj strukturi ukupnoga stanovništva, radnoga kontingenta i drugih funkcionalnih dobnih skupina, razinu stope ekonomske aktivnosti stanovništva i veličinu ukupnih radnih resursa (Wertheimer-Baletić, 1999). Dobna struktura stanovništva jedna je od bitnih odrednica kvalitete života pojedinaca, posebice unutar obitelji. Stoga ćemo, analizirajući neke pokazatelje starenja stanovništva Hrvatske, nastojati odrediti potencijalnu razinu i moguće pružatelje neformalne skrbi starima kao jednoj od najugroženijih skupina.

Komparativna istraživanja pokazuju da je participacija starijih u neformalnim odnosima, obiteljskoj mreži i prijateljskom druženju visoka. Posebice je potvrđena visoka razina integracije starih u obitelj. Gerontolozi poput Petera Townsenda (1957) i Ethel Shanas (1979) smatrali su da je temelj razumijevanja većine procesa i problema tijekom starenja promatranje starih ljudi unutar obitelji. Novija istraživanja potvrđuju neke promjene u socijalizaciji starosti i širenju društvenih mreža starih ljudi, ponajprije zbog njihove rastuće želje za neovisnošću i samostalnošću. Promjene³ koje je doživjela obitelj u posljednjih četrdesetak godina, stavljaju pred sve članove, kako ostarjele roditelje tako i njihovu odraslu djecu, nove zahtjeve. Obiteljske odgovornosti djece i roditelja doživljavaju se u određenoj mjeri kao promjenljive, ali i duboko osobne u ovis-

² Primjerice, prilikom istraživanja provedenoga na otoku Šolti 1990. (Podgorelec, 1991) od 305 kućanstava na otoku svega je šest posjedovalo telefon. U Pilot-programu održivog razvitka otoka Šolte (2002.) navode se podaci o 1300 telefonskih priključaka na otoku, uz mogućnost do 2200. Dakle, danas gotovo sva kućanstva posjeduju telefon.

³ »Obitelj više nije jedinstvena struktura, (...) došlo (je) do pluralizma obiteljskih oblika. Za više od 95 posto Hrvata obitelj je i dalje najviša vrednota, no obitelj više nije jednoznačan pojam i ne smatra se samo bračnim parom s djecom: to su majka s djetetom, i par bez djece, i izvanbračna zajednica, i par s djecom iz bivših veza« (Vlado Puljiz, »Hrvatska obitelj«, *Jutarnji list*, 16. ožujka 2007., str. 24). Hrvatska ima iznadprosječno velik broj jednoroditeljskih obitelji, 188.003 ili 15,1%, i taj broj kontinuirano raste, dok je prosjek u 25 europskih zemalja 13% (Raboteg-Šarić, Pečnik i Josipović, 2003). Struktura jednoroditeljskih obitelji: 14,8% udovice/udovci, 20,5% nevjenčane majke i 63,2% rastavljeni. Takve promjene u obiteljskoj strukturi uvelike će odrediti oblike neformalne skrbi o starijima u budućnosti i njezine pružatelje.

nosti o međugeneracijskim odnosima građenima tijekom cijeloga života. Istraživači su svjesni da, osim stare osobe unutar njezine obitelji, trebaju promatrati različite vrste društvenosti starih te potporu koju oni sami pružaju drugima, najčešće članovima obitelji, ali i dobivaju – ne samo od svojih najbližih nego i kroz druženja sa susjedima, u umirovljeničkim udrugama i crkvi (posebice u ruralnim prostorima) ili s prijateljima (Jerome Willmott, u: Phillipson, 2001: 21).

U Hrvatskoj je nakon Drugoga svjetskog rata većina stanovništva živjela u ruralnim naseljima i pretežno se bavila poljoprivredom (1948. bilo je 63,4% poljoprivrednoga stanovništva) (Štambuk, 1990; Vresk, 1996). Međutim, od pedesetih godina dolazi do nagla razvoja hrvatskih gradova, ponajprije zbog razvoja industrije, koja multiplificira razvoj drugih djelatnosti, i gradskih funkcija. Urbano locirana industrijalizacija oligarhijskoga tipa potiče razvoj gradova i transfer agrarnoga u neagrarno stanovništvo, tako da se broj gradskih stanovnika naglo povećava, prije svega zbog doseljavanja stanovništva (Vresk, 1996). Društveno-gospodarska politika socijalističke Hrvatske temeljila se na razvoju industrije i gradova te istodobnu zanemarivanju i podcjenjivanju poljoprivrede i seoskoga načina života. Posljedice su toga ubrzana deagrarizacija te deruralizacija i urbanizacija.

Od 1948. do 1961. iz poljoprivredne u nepoljoprivredne djelatnosti prešlo je 704.000 osoba ili prosječno 54.000 godišnje, a u desetljeću 1961.–1971. još 573.000 ili prosječno 57.000 godišnje (Nejašmić, 1991: 186). Napuštanje poljoprivrede nastavilo se s nesmanjenom žestinom i između 1971. i 1981., pa tako Ivo Nejašmić procjenjuje transfer u nepoljoprivredne djelatnosti na oko 625.000 ili prosječno 62.500 godišnje. Trend se nastavlja i poslije, ali s osjetno slabijim intenzitetom. Osnovni čimbenici koji djeluju na proces deagrarizacije jesu nepovoljna agrarna struktura (mali i usto usitnjeni posjedi), niži dohodak poljoprivrednika od dohotka nepoljoprivrednika, nepovoljni socijalno-politički status poljoprivrednika,⁴ velika ponuda nepoljoprivrednog rada u poslijeratnom razdoblju, školovanje mladih za nepoljoprivredna zanimanja i otkrivanje prednosti gradsko-industrijske civilizacije koja odvraća mlade od svega što je seosko i seljačko (psihološka deagrarizacija) (Puljiz, 1983; Defilippis, 1993). Prestrukturiranje poljoprivrednoga stanovništva potiče ruralni egzodus i koncentraciju u gradovima, što je bilo najintenzivnije šezdesetih i sedamdesetih godina. Ruralni egzodus u Hrvatskoj 1948.–1981. Obuhvatio je 840.000 osoba ili prosječno oko 25.000 godišnje (Nejašmić, 1991: 205). U gradovima je 1981. živjelo 2.189.904 ili 47,8% hrvatskih građana (Vresk, 1982–83). U sljedećim desetljećima intenzitet preseljavanja sve će više slabjeti zbog depopulacije ruralnih krajeva i sve manjeg broja mladoga stanovništva koje bi se moglo preseliti.

Osim unutarnjih migracija, na depopulaciju hrvatskoga sela utjecale su i masovne migracije radne snage u zapadnoeuropske zemlje šezdesetih godina, nastale kao posljedica ekonomske ekspanzije tih zemalja (Puljiz, 1977). Prema podacima popisa 1981.,

⁴ Radnici su dobili mirovinsku i socijalnu zaštitu, dječji dodatak, zajamčeni minimalni dohodak, imali su mogućnost dobivanja društvenoga stana, za njih su se gradila odmarališta itd. Seljaci su »dobili« obavezni otкуп, forsirana je kolektivizacija, porez je bio progresivan, određivale su se minimalne cijene itd., što je, uz nesiguran karakter poljoprivredne proizvodnje na niskoj tehničkoj razini i mali dohodak koji se u tim uvjetima ostvarivao moralo utjecati na masovno napuštanje poljoprivrede (Štambuk, 1981).

38% vanjskih migranata potječe iz gradskih, a 62% iz ostalih naselja Hrvatske (Nejašmić, 1991). Istodobno je najpokretljivije stanovništvo ono u dobi od 15 do 40 godina, pa su tako sa sela i iz poljoprivrede odlazili mladi⁵ i obrazovaniji. Hrvatsko selo postupno se praznilo i starjelo.

Uz unutarnje i vanjske migracije, i rat u devedesetima izazvao je velika pomicanja stanovništva i pražnjenje nekih prostora te time utjecao na starosnu promjenu strukture stanovništva u gradskim i ostalim područjima Hrvatske. Tako je 2001. u gradskim naseljima živjelo 14,3% osoba starih 65 i više godina, a u izvangradskim 17,6% (Nejašmić, 2003: 40).

Starenje stanovništva i odnos potencijalnih pružatelja skrbi unutar obitelji

Neformalni oblici skrbi o starim ljudima sastoje se od pružanja emocionalne potpore, potpore putem davanja informacija te praktične potpore koja se sastoji od pružanja njege i materijalne skrbi. Najčešći su pružatelji osobnih oblika skrbi i njege starim ljudima bračni partneri, a zatim odrasla djeca, drugi članovi obitelji, pa tek onda prijatelji i susjedi. Mogućnosti suvremene tehnologije omogućuju jednostavno pružanje emocionalne, informativne ili materijalne potpore na daljinu. Pružanje njege moguće je isključivo na osobnoj razini, osobnim kontaktom unutar lokalne zajednice. Dakle, vrlo važan element za pružanje praktične potpore jest geografska blizina ili udaljenost između davatelja usluge i primatelja (stare osobe).

Promjene dobne strukture hrvatskoga društva zahtijevaju prilagođavanje oblika i vrste skrbi o starijima. Naime, ako se znatno smanjuje broj potencijalnih pružatelja neformalne skrbi, u ispražnjeni će prostor s vremenom morati u većoj mjeri ući institucionalna zaštita, odnosno organizirana zdravstvena njega i razni oblici socijalne skrbi.

Dobnu strukturu stanovništva Hrvatske obilježava kontinuirano smanjenje kohorte mladoga stanovništva uz istodobno povećanje one starijih stanovnika (tablica 1). Prema podacima popisa 1961. godine, nešto više od četvrtine stanovništva Hrvatske bilo je u dobi do 14 godina (27,3%). Dvadeset godina poslije njihov je udio 21,1%, a 2001. smanjio se na svega 17,1%. Za usporedbu, u europskim zemljama 2004. udio mladih bio je od 32,2% u Albaniji i 29,3% u Turskoj do 14,6% u Grčkoj i Sloveniji te 14,5% u Španjolskoj (Council of Europe, 2005).

Godine 1961. stanovništvo staro 65 i više godina u Hrvatskoj činilo je 7,4% ukupnoga stanovništva, a deset godina poslije već 9,7%. Starenje se odvijalo vrlo brzo, tako da je popisom 1981. zabilježeno 11,5% starih osoba, a 2001. čak 15,7%. Većina europskih zemalja nalazi se u skupini koja ima između 10 i 14,9% starijih u ukupnoj populaciji. Najniži udio imaju Albanija i Turska (5,6%), a najviši Italija 19,2% (Council of Europe, 2005) i te se zemlje mogu promatrati kao iznimka. U većini je bivših socijalističkih zemalja udio starih između 10 i 15%, dok je u većini zapadnih, sjevernih i južnih europskih zemalja između 15 i 18% (Avramov i Maskova, 2003).

⁵ Od 1976. do 1980. godine 64,2% migranata iz Hrvatske bilo je staro između 15 i 39 godina (Oliveira-Roca, 1990).

Tablica 1: Stanovništvo Hrvatske prema velikim dobnim skupinama 1961., 1971., 1981., 1991. i 2001.

Godina		0–14 godina	15–64 godine	65 i više godina	Ukupno**
1961.	broj	1.132.067	2.714.721	308.255	4.155.043
	%	27,3	65,3	7,4	100
1971.	broj	1.002.489	2.972.397	427.058	4.402.304
	%	22,8	67,5	9,7	100
1981.	broj	963.700	3.077.155	524.264	4.565.119
	%	21,1	67,4	11,5	100
1991.	broj	926.179	3.230.039	556.040	4.712.258
	%	19,7	68,5	11,8	100
2001.*	broj	754.634	2.969.981	693.540	4.418.155
	%	17,1	67,2	15,7	100

Izvori: Statistički ljetopis Hrvatske 1992., DZS, Zagreb, 1993; Popis stanovništva 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb

* Podaci popisa 2001. godine nisu posve usporedivi s podacima iz prethodnih popisa zbog promjene definicije ukupnoga stanovništva i koncepcije popisa.

** bez stanovništva nepoznate dobi

Tablica 2: Udio osoba starih 80 i više godina u ukupnom stanovništvu Hrvatske*

Godina		80 i više godina	Muškarci	Žene
1961.	broj	42.125	15.541	26.584
	%	1,0	0,4	0,6
1971.	broj	51.803	16.908	34.895
	%	1,3	0,4	0,9
1981.	broj	73.054	23.578	49.476
	%	1,6	0,5	1,1
1991.	broj	107.256	33.870	73.386
	%	2,3	0,7	1,6
2001.*	broj	99.507	28.616	70.891
	%	2,3	0,7	1,6

Izvori: Statistički ljetopis Hrvatske 1992., DZS, Zagreb, 1993; Popis stanovništva 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb

* bez stanovništva nepoznate dobi

U promatranome 40-godišnjem razdoblju, u Hrvatskoj je skupina stanovništva 65 i stariji porasla nešto više od dva puta (125%), a skupina 0–14 smanjila se za trećinu (za 33,3%). Prema posljednjem popisu nešto je veći broj mladog stanovništva (754.634) prema starome (693.540), no već u sljedećem popisu može se očekivati izjednačenje broja stanovnika tih dobnih skupina.

U kontingentu starih, promjene načina života, dostupnost zdravstvene zaštite i njezina kvaliteta znatno su povećale šanse ljudi da dožive 80 i više godina pa njihov broj u starijoj populaciji raste. Prema podacima posljednjih pet popisa stanovništva, udio stanovnika starih 80 i više godina u ukupnom stanovništvu Hrvatske porastao je s 1% u 1961. na 2,3% u 2001. (tablica 2).

Mijenja se, točnije produljuje, i očekivano trajanje života. Tako su procjene trajanja života pri rođenju 1980. godine za muškarce u Hrvatskoj bile 66,6 godina, a žena 74,2 godine. Iste je godine očekivano trajanje života za muškarce stare 65 godina bilo još 12,1 godinu, a za žene 15,1 godinu. Već deset godina poslije, 1990., vrijednosti rasti pa je očekivano doživljenje za muškarce u Hrvatskoj pri rođenju bilo 68,4 godine, a za žene 76 godina. Za muškarce koji su navršili 65 godina očekivano trajanje života bilo je još 12,7, a za žene 15,7 godina. Prema posljednjim procjenama 2000., očekivano trajanje života za muškarce u Hrvatskoj jest 70,5 godina, a za žene 77,8. Za muškarce koji su 2000. navršili 65 godina očekivano trajanje života bilo je još 12,9, a za žene 16,6 godina. Za usporedbu, najdulje očekivano trajanje života u gospodarski razvijenim europskim državama među muškarcima imaju Islandčani, 79 godina, i stanovnici Lihtenštajna, 78,7 godina, a među ženama stanovnice San Marina, 84,2 godine, i Španjolke, 83,6 godina (Council of Europe, 2005).

Tablica 3: Pokazatelji sastava stanovništva Hrvatske prema dobi 1961., 1971., 1981., 1991. i 2001.⁶

	<i>Koeficijent starosti</i>	<i>Indeks starenja</i>	<i>Koeficijent ukupne dobne ovisnosti</i>	<i>Koeficijent dobne ovisnosti starih</i>	<i>Koeficijent dobne ovisnosti mladih</i>	<i>Prosječna starost</i>
1961.	7,4	27,2	53,1	11,4	41,7	32,5
1971.	9,7	42,6	48,1	14,4	33,7	34,0
1981.	11,5	54,4	48,4	17,0	31,3	35,4
1991.	11,8	60,0	45,9	17,2	28,7	37,1
2001.	15,7	91,9	48,8	23,4	25,4	39,3

Izvor: izračunano prema popisima stanovništva

Vrijednosti analitičkih pokazatelja sastava stanovništva (tablica 3) prema dobi također pokazuju starenje stanovništva. Koeficijenti dobne ovisnosti dobri su pokazatelji dobne strukture stanovništva. Oni podrazumijevaju da su sve osobe mlađe od 15 i starije od 65 na neki način ovisne o osobama u radno aktivnoj dobi. U Hrvatskoj se u

⁶ Prosječna starost ili dob stanovništva označava srednje godine života stanovništva u trenutku popisa, a izračunava se kao vagana ponderirana aritmetička sredina. Koeficijent starosti pokazuje udio starih 65 i više godina u ukupnome stanovništvu. Indeks starenja brojčani je odnos starih 65 i više godina i mladih 0–14 godina. Koeficijent ukupne dobne ovisnosti pokazuje opterećenost stanovništva u radno sposobnoj dobi (15–64) stanovništvom u predradnoj (0–14) i postradnoj dobi (65 i više). Koeficijent dobne ovisnosti mladih pokazatelj je opterećenosti stanovništva u radnoj dobi onima u predradnoj. Koeficijent dobne ovisnosti starih pokazuje opterećenost stanovništva u radnoj dobi stanovništvom u postradnoj dobi.

razdobljima između pet posljednjih popisa kontinuirano smanjuje koeficijent dobne ovisnosti mladih, kao potvrda stalna smanjenja broja mladog stanovništva, a istodobno se povećava koeficijent dobne ovisnosti starih, vezano uz pojačano starenje stanovništva i produljenje ljudskoga vijeka (Wertheimer-Baletić, 1999). Koeficijent dobne ovisnosti starih u Hrvatskoj 2001. bio je 23,4. Za usporedbu, koeficijent dobne ovisnosti starih na europskoj razini najniži je u Albaniji (9,0) i Turskoj (8,7), a najviši u Italiji (28,9). Koeficijent ukupne dobne ovisnosti u Hrvatskoj 2001. bio je 48,8, što govori o opterećenosti radnoga kontingenta stanovništva mladima i starima. U odnosu na druge europske zemlje, on je u Hrvatskoj nešto niži i u usporedbi sa zemljama koje imaju vrlo nizak koeficijent dobne ovisnosti starih, primjerice Albanijom (60,7) i Turskom (53,7), ali i razvijenim zapadnoeuropskim zemljama s visokim koeficijentom dobne ovisnosti starih – Švedskom (53,8) i Norveškom (53). U usporedbi s drugim postsocijalističkim zemljama Hrvatska ima znatno više demografske pokazatelje starosti (više su samo u Bugarskoj) jer se kod nas demografska tranzicija odvijala sličnije gospodarski vrlo razvijenim zapadnoeuropskim zemljama.

Prosječna starost stanovništva označava srednju dob stanovništva u trenutku popisa. Hrvatsko je stanovništvo već 1961. imalo prosječnu dob veću od 30 godina (32,5), što je već tada upućivalo na starenje populacije. Godine 2001. prosječna starost stanovništva Hrvatske bila je 39,3 godine, što je iznad europskoga prosjeka od 37,7 godina (Council of Europe, 2005). Žene u Hrvatskoj u prosjeku su nešto starije (41 godina) od muškaraca (37,5 godina). Indeks starenja pokazuje poodmakli proces starenja stanovništva Hrvatske. Godine 1991. bio je 60,0, a već 2001. porastao je za 50% i bio 91,9. U njegovoj vrijednosti očituju se dugoročni pad nataliteta, emigracija i stalno povećanje staroga stanovništva. Demografski pokazatelji bit će još nepovoljniji kada osobe rođene u kompenzacijskom razdoblju između 1946. i 1954. prijeđu dobnu granicu od 65 godina. Sadašnja dobna struktura stanovništva Hrvatske odraz je demografske prošlosti koju su obilježile snižavanje stopa fertiliteta i mortaliteta kao ključnih razloga starenja. Već 1964. u Hrvatskoj je ukupna stopa fertiliteta pala ispod granične vrijednosti od 2,1 potrebne za generacijsko obnavljanje ukupnoga stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1992). Za usporedbu, stopa ukupnog fertiliteta 2002. u Europi bila je 1,5, dok je u Hrvatskoj njena vrijednost 2001. bila ispod europskoga prosjeka, 1,38 (*Statistički ljetopis 2002, 2003*).

Bračni status i neformalna skrb

Članovi neposredne obitelji predstavljaju onaj dio društvene mreže od kojega stari ljudi ne samo da u najvećoj mjeri očekuju potporu nego mu se konkretno obraćaju i za savjet i za praktičnu pomoć. Već smo naglasili da su neformalni pružatelji skrbi starim ljudima najčešće njihovi bračni partneri, odrasla djeca i unuci, a potom članovi obitelji – sestre i braća, nećaci, te naposljetku prijatelji i susjedi (Walker i Maltby, 1997; Phillipson, 2001). Promatrajući europski prostor, zamjetljiva je razlika između ruralnih i urbanih predjela. Tako obiteljska solidarnost može biti nedirnuta u seoskim područjima, ali, pod pritiskom industrijalizacije i urbanizacije, sve je izraženija tendencija sve većeg broja starih prema samačkome životu.

Prema istraživanjima (primjerice Phillipson, 2001) obitelj pruža između 70 i 80% praktične potpore starim ljudima. Pritom bračni partneri i odrasla djeca pružaju sve vrste

neformalne potpore (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004), a braća i daljnja rodbina osiguravaju uglavnom emocionalnu potporu (Phillipson, 2001; Podgorelec, 2004). Otprilike jednak odnos pružatelja neformalne skrbi starim ljudima u izvangradskim područjima dobili smo i u odgovorima starih otočana na zadarskim otocima (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004), kojima su glavni oslonac i potpora u bilo kojem obliku djeca (56,8%) i stariji članovi obitelji – prije svega bračni partneri, a zatim braća ili sestre s kojima žive (21,6%).

Bračni partneri primarni su pružatelji njege i skrbi u starosti i mnoga su istraživanja potvrdila da su to u znatno većem broju supruge nego supruzi (Glasgow, 2000; Phillipson, 2001; Podgorelec, 2004). Jedan od razloga tome jest spolna struktura starijih koja se bitno razlikuje od strukture mlađega stanovništva. Iako se rađa nešto više muške nego ženske djece, više stope mortaliteta muškaraca počinju već od rođenja i traju tijekom čitava života, pa dominacija broja žena raste sa starošću. Osim diferencijalnog mortaliteta, selektivnosti migracija prema spolu, duljega životnog vijeka žena i djelovanja drugih čimbenika, na veliku spolnu neravnotežu u starosti utjecali su i ljudski gubici u Drugome svjetskom ratu, tj. veći gubitak muškaraca (Nejašmić, 2005b: 172). Neravnoteža spolova starijega stanovništva nužno određuje i njihov bračni status.

Tablica 4: Koeficijent feminiteta stanovništva Hrvatske 1961.–2001.

Godina	Ukupno	65 i više godina	80 i više godina
1961.	109,4	156,5	172,8
1971.	106,9	149,6	206,4
1981.	106,6	158,0	209,8
1991.	106,3	179,1	216,7
2001.	107,8	161,6	247,7

Izvor: izračunano prema popisima stanovništva

U ukupnoj populaciji u Hrvatskoj 2001., na 100 muškaraca živjelo je 107,8 žena. Među starijim hrvatskim građanima (65 i više godina) gotovo je 40% više žena – 428.432 žena prema 265.108 muškaraca. Iz analize podataka vidljivo je da žene u odnosu na muškarce brojčano prevladavaju u svim dobnim razredima unutar dobne skupine 65 i više godina. Usporede li se popisi stanovništva (tablica 4), neravnoteža u korist žena raste pa je tako 1961. u skupini 65 i stariji bilo 56,5% više žena nego muškaraca, dvadeset godina poslije 58% više, a 2001. čak 61,6% više žena nego muškaraca. Neravnoteža u broju žena i muškaraca posebno je izražena u stanovništvu starom 80 i više godina gdje na 100 muškaraca dolazi čak 247,7 žena. U skupini najstarijih, od 11.720 starih 90 i više godina čak tri četvrtine čine žene (75,3%).

Uz neravnotežu spolne strukture u staroj dobi, drugi važan čimbenik zašto su žene u većem broju glavni pružatelji skrbi svojim bračnim partnerima jest i činjenica da je uobičajeno veći broj starijih muškaraca u braku u odnosu na starije žene. Primjerice do 1998. u SAD-u »tri su četvrtine muškaraca u dobi od 65 i više godina u braku. U 1998. gotovo 50% žena u dobi od 65 i više godina bile su udovice, a gotovo 80% u dobi od 85 i više godina« (Glasgow, 2000: 617).

Tablica 5: Stanovništvo staro 65 i više godina prema spolu i bračnom stanju 2001.*

Dobna skupina	65 i više			80 i više			
	Bračni status	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
Svega		686.936	261.741	425.195	99.013	28.366	70.647
Neoženjen/neudana		30.741	7.563	23.178	5.064	745	4.319
Oženjen/udana		351.863	205.712	146.151	22.361	16.479	5.882
Udovac/udovica		282.314	42.338	239.976	69.606	10.721	58.885
Razveden/razvedena		19.580	5.180	14.400	1.402	267	1.135
Nepoznato		2.438	948	1.490	580	154	426

Izvor: *Popis stanovništva 2001.*, DZS, Zagreb, 2003. (<http://www.dzs.hr>)

* Od 693.540 osoba starih 65 i više godina, 6604 ili 0,95% živjelo je u izvanbračnim zajednicama.

Podaci o bračnom stanju stanovnika starih 65 i više godina u Hrvatskoj (2001.) pokazuju znatno veći broj udovica (239.976 ili 56,4%) nego udovaca (42.338 ili 16,2%). Broj udovica posebno je visok među ženama starima 80 i više godina, među kojima je čak 58.885 ili 83,4% udovica. Među muškarcima u toj dobi udovaca je 10.721 ili 37,8% (tablica 5). Razlozi većem broju udovica u određenim dobnim skupinama tumače se time što žene u prosjeku dulje žive, u brak su stupale u mlađoj dobi i uobičajeno je (bilo) da se udaju za muškarce nešto starije od sebe. Osim toga, muškarci se češće odlučuju na ponovno sklapanje braka nakon što obudove ili se razvedu. Stoga žene koje obudove imaju u znatno manjoj mjeri mogućnost da im bračni partner pruži njegu i potporu u starosti. Stare žene češće se oslanjaju na pomoć djece, nekog drugog člana obitelji, prijatelje ili institucionalnu zaštitu. Istraživanje Olivera Petrak, Jasminke Despot Lučanin i Damira Lučanina (2006) ustanovilo je značajne razlike u broju starijih ljudi u bračnoj zajednici s obzirom na četiri istraživane hrvatske regije. Tako je u Istri (35,8%) i Zagrebu (34%) u braku bilo oko trećine ispitanika, dok ih je u Dalmaciji (49%) i Slavoniji (46%) bila gotovo polovina.

Premda su bračni partneri prve osobe kojima će se stari ljudi obratiti za pomoć i od kojih očekuju potporu i skrb, utvrđene su razlike u odnosu na vrstu pomoći i potpore koju očekuju i spol bračnoga partnera (Phillipson, 2001). Tako stari muškarci u većem broju traže emocionalnu potporu od partnerica nego što to traže stare žene. Oni primjerice shvaćaju žene kao osobe kojima povjeravaju važne probleme, s njima razgovaraju kada su uznemireni ili o svojim zdravstvenim problemima, dok žene od svojih partnera u većoj mjeri očekuju praktičnu pomoć. Istraživanja su potvrdila da je žena ta, bez obzira na dob, od koje se u obitelji uvijek očekuje ispunjavanje emocionalnih potreba članova kućanstva. Isto tako, kad je riječ o zadovoljavanju svojih emocionalnih potreba, žene češće traže alternativu bračnom partneru u odnosu sa kćerima ili prijateljicama. Spolne razlike nisu ustanovljene u traženju pomoći pri donošenju odluka ili obavljanju kućanskih poslova (održavanje kućanstva), u čemu se oba partnera podjednako oslanjaju jedan na drugoga (Phillipson, 2001: 122–123).

Uvjeti stanovanja – članovi kućanstva kao izvor neformalne skrbi

Neravnoteža broja muškaraca i žena u starosti, utječe i na uvjete i kvalitetu njihova života. S kim stara osoba živi i veličina kućanstva blisko su povezani s bračnim statusom, a bračni status i veličina kućanstva ključne su odrednice neformalne potpore i skrbi o starijoj osobi. Na način i uvjete stanovanja starijih ljudi uz bračni status utječu i financijska situacija, zdravstveno stanje, veličina i kvaliteta stambenoga prostora, odnosi s djecom i drugo.

Postoji razlika u brojnosti i običajima odvojenoga stanovanja djece koja zasniavaju vlastitu obitelj i starih roditelja s obzirom na položaj pojedinih europskih zemalja od sjevera prema jugu. Manje starih ljudi koji žive sami zatječemo u državama na jugu, primjerice u Grčkoj, gdje je uobičajeno da se velik broj samačkih kućanstava nalazi u ruralnim područjima. Prema podacima istraživanja Eurobarometra (Walker i Maltby, 1997), devedesetih je godina u Grčkoj 4,7% ljudi starijih od 65 godina živjelo samo. Za razliku od Grčke, u Portugalu je već 1981. bilo 17% starih samaca.⁷ U Francuskoj devedesetih godina prošloga stoljeća 16% starih muškaraca i 40% starih žena živi samo i ti se udjeli povećavaju s dobi. Tako među starima 75 i više godina više od 20% muškaraca i više od 45% žena živi samo. I u Velikoj Britaniji zamijećen je isti trend pa tako čak 31% muškaraca i 58% žena starijih od 75 godina živi samo.

Trend povećanja broja samačkih kućanstava zamjećujemo i u Hrvatskoj. Danas je svako peto kućanstvo u Hrvatskoj samačko, a kako mladi ostaju s roditeljima sve dulje, u samačkim kućanstvima žive pretežno stariji. Tako čak 64% (ili 195.000 osoba) svih samačkih kućanstava u Hrvatskoj čine stariji od 60 godina. Od toga broja u čak 78% žive žene. Posebno velik broj staračkih samačkih kućanstava nalazi se u manjim naseljima, izoliranim prostorima, u slabije naseljenim županijama, ruralnim ili slabije urbaniziranim prostorima u kojima nema obrazovnih institucija i gdje je teško naći stalni posao pa su mladi prisiljeni rano otići iz roditeljskoga doma.

Dakle, veličina i sastav kućanstva određuju potencijalne pružatelje svih oblika neformalne skrbi starijim članovima, ali prije svega njege. Prema podacima posljednjega provedenog popisa, od ukupnog broja osoba starih 65 i više godina u Hrvatskoj, 159.165 ili 23% živi samo, 502.655 ili 72,5% živi u obiteljskom kućanstvu, 18.263 ili 2,6% u neobiteljskom kućanstvu i 1,9% u institucionalnim kućanstvima (tablica 6). Istraživanje Olivera Petrak, Jasminke Despot Lučanin i Damira Lučanin (2006) ustanovilo je znatne razlike u broju samačkih staračkih kućanstava prema prostornom rasporedu stanovništva u četiri hrvatske regije. Tako najveći broj starih ljudi živi sam u Istri – gotovo polovina (49,2%), znatno manje u Zagrebu – 37,0% i Slavoniji – 34,0%, a najmanje u Dalmaciji, svega 28%. Istraživanja provedena u Dalmaciji, točnije na otocima, uza smanjivanje veličine kućanstva i porast starosti njegovih članova bilježe i kontinuiran rast broja samačkih kućanstava. Prema podacima istraživanja Josipa Defilippisa koje je u više navrata provedeno na Pašmanu, Šolti, Dugom otoku, Braču, Hvaru i Korčuli (Defilippis, 1994:

⁷ Premda se među zemljama može naći mnogo zajedničkih karakteristika, primjerice sličan stupanj i slična brzina razvoja te vrlo brojna emigracija mladih u razvijenije zapadnoeuropske zemlje, razlika u broju starijih koji žive sami značajna je.

339), kućanstava u kojima ostaje samo jedan ostarjeli član bilo je 25,2%. U istraživanju provedenom desetak godina poslije na zadarskim otocima (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004) ustanovljen je još veći udio samačkih kućanstava – 27,2%.

Tablica 6: Stanovništvo staro 65 i više godina prema vrsti kućanstava 2001.

Dobna skupina	Spol	Osobe u samačkim kućanstvima		Osobe u obiteljskim kućanstvima		Osobe u neobiteljskim višečlanim kućanstvima		Osobe u institucionalnim kućanstvima		Ukupno	
		broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
65+	Sv	159.165	23,0	502.655	72,5	18.263	2,6	13.457	1,9	693.540	100
	M	30.804	11,6	227.643	85,9	3.322	1,3	3.339	1,3	265.108	100
	Ž	128.361	30,0	275.012	64,1	14.941	3,5	10.118	2,4	428.432	100
80+	Sv	29.122	29,3	60.565	51,7	4.180	4,2	5.640	5,8	99.507	100
	M	5.046	17,6	21.898	76,5	598	2,1	1.074	3,8	28.616	100
	Ž	24.076	34,0	38.667	54,5	3.582	5,1	4.566	6,4	70.891	100

Izvor: Popis stanovništva 2001., DZS, Zagreb, 2003. (<http://www.dzs.hr>)

Spolne razlike s obzirom na uvjete stanovanja u starijoj su dobi posebno izražene. Tako svaka treća žena starija od 64 godine u Hrvatskoj živi sama, a u istoj dobi tek svaki deveti muškarac. Istraživanja u svijetu (Glasgow, 2000; Phillipson, 2001) potvrđuju da udjeli žena koje žive same u starosti, rastu ponajprije zato što pada broj žena koje žive s odrasлом djecom ili s nekim od rođaka koji nisu dio uže obitelji. Istraživanja u svijetu i Hrvatskoj potvrđuju da i odrasla djeca i njihovi roditelji pokazuju najviši stupanj zadovoljstva kada žive u odvojenim kućanstvima, ali blizu jedni drugima (Walker i Maltby, 1997; Podgorelec, 2004). Zbog promjene u životnim uvjetima suvremenih obitelji postupno raste, iako znatno sporije, i broj starih muškaraca koji žive sami. Premda raste udio onih koji žive s bračnom partnericom, smanjuje se udio starih muškaraca koji žive s rođacima koji nisu dio bračne zajednice (Glasgow, 2000). Uglavnom, starije osobe koje žive same izložene su znatno većem riziku da neće imati nikoga tko bi im pružio njegu i pomoć unutar njihova doma te su stari ljudi danas izloženi takvu riziku u većoj mjeri nego generacije starih nekoć.

U Hrvatskoj u obiteljskom kućanstvu živi znatno više starih muškaraca (85,9%) nego žena (64,1%) (tablica 6). Od ukupnog broja starih 65 i više godina, 235.817 živi s bračnim partnerom, a 128.221 s bračnim partnerom i djecom (tablica 6). To je posebno izraženo u dobnim skupinama 65–69 i 70–74 jer zbog duljega školovanja, loše materijalne situacije⁸ i visoke stope nezaposlenosti mlađih naraštaja⁹ te nemogućnosti njihova stambenog zbrinjavanja, odrasla djeca kasno odlaze od kuće kako bi živjeli samostal-

⁸ Minimalna potrebna plaća s kojom osoba može samostalno preživjeti, prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, za mjesec ožujak 2007. iznosi 4073,99 kuna.

⁹ Posljednji podaci pokazuju da je u Hrvatskoj 33% mladih u dobi od 19 do 24 godine nezaposleno (Eurostat, prema *Jutarnji list*, 6. IV. 2007., str. 31).

no¹⁰ i sve kasnije stupaju u brak.¹¹ Među osobama starijima od 65 godina gotovo polovina muškaraca (48,2%) živi u kućanstvu sa suprugom, a još petina (19,1%) živi sa suprugom i odraslom djecom. U žena je situacija znatno nepovoljnija: svega četvrtina (25,2%) živi u kućanstvu s bračnim partnerom, a nešto manje od petine (18,1%) s partnerom i odraslom djecom. Još veću razliku zamjećujemo u dobnoj skupini starih starih¹² gdje nešto manje od polovine (42,1%) muškaraca živi sa suprugom, a tek svaka sedma žena s bračnim partnerom (14,5%). Spolne razlike zamjećujemo i u broju starijih koji žive u institucionalnim kućanstvima. Od ukupno 13.457 starijih osoba u institucionalnim kućanstvima 2001., četvrtinu (24,8%) čine muškarci, a u dobnoj skupini 80 i stariji manje od petine (19,0%).

Tablica 7: *S kim stari ljudi stanuju u kućanstvu u Hrvatskoj 2001.*

Stanuju	65 i više				80 i više			
	Muškarci		Žene		Muškarci		Žene	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Sami	30.804	11,6	128.361	30,0	5.046	17,6	24.076	34,0
S bračnim partnerom	127.675	48,2	108.142	25,2	12.043	42,1	10.267	14,5
S bračnim partnerom i djecom	50.729	19,1	77.492	18,1	4.395	15,4	12.594	17,8
Ostalo	55.900	21,1	114.437	26,7	7.132	24,9	23.954	33,8
Ukupno	265.108	100,0	428.432	100,0	28.616	100,0	70.891	100,0

Izvor: *Popis stanovništva 2001.*, DZS, Zagreb, 2003. (<http://www.dzs.hr>)

Međugeneracijski odnosi i neformalna skrb

Bračno stanje, veličina i struktura obitelji, odnosno broj i sastav djece prema spolu, utječu na kvalitetu neformalne skrbi o starijima. »Među pružateljima neformalne skrbi starim ljudima odrasla djeca su, nakon bračnih partnera, sljedeći po važnosti u osiguravanju najviše razine brige kroz dugo razdoblje« (Coward, Lee i Dwyer, 1993). Ipak valja naglasiti da većina starih ljudi istodobno prima, ali i pruža pomoć i potporu svojoj odrasloj djeci i unucima. Međusobna razmjena skrbi karakteristična je za međugeneracijske obiteljske odnose. Neka istraživanja (Hofferth i Iceland, 1998) ustanovila su razlike između razmjene neformalne skrbi unutar obitelji u urbanim i ruralnim prostorima. Tako seoske obitelji u većoj mjeri razmjenjuju neformalnu skrb isključivo s osobama s kojima su rodbinski povezane. Obitelji u izvangradskim prostorima, koje onamo pripadaju podrijetlom ili trenutačnim prebivalištem, češće nego obitelji u grado-

¹⁰ Prema popisu stanovništva 2001., s roditeljima živi oko 285.000 djece starije od 25 godina. »U Hrvatskoj postoji trend produženog života s roditeljima, što je dijelom posljedica nedostatne stambene opskrbe i nezaposlenosti, ali i činjenice da mladi ljudi ne žele prihvatiti rizik samostalnog života, napustiti udobnost roditeljskog doma i izgubiti na kvaliteti života« (Akrap i Čipin, 2006: 33). Ipak, ovdje valja naglasiti da većina roditelja čija su djeca mlađa od 25 godina i žive s njima u kućanstvu još nije prešla prag starosti.

¹¹ Dob nevjeste pri stupanju u prvi brak povećala se od 1960. za pet godina, s 21 na 26 godina, a ženika s 25 na 29 godina (Gelo, Akrap i Čipin, 2005: 176–180).

¹² Stare stare osobe jesu ljudi od 80. godine života do smrti.

vima pružaju financijsku potporu ostarjeloj rodbini. Istraživači to objašnjavaju lošijom materijalnom situacijom ostarjelog stanovništva na selu i seoskim običajima srodničke odgovornosti.

Posvuda u Europi prisutan je trend sve rjeđeg življenja odrasle djece u zajedničkom kućanstvu s ostarjelim roditeljem. Hrvatska je tu, kao što je već rečeno, na neki način iznimka.¹³ Ipak, i kod nas su višegeneracijske obitelji prava rijetkost. »Održale su se ponegdje na selu, osobito u Dalmaciji i, posebno, Konavlima koji su specifični po tome. Postoji trend da ostarjeli roditelji dolaze živjeti kod djece u drugi grad kada se više ne mogu brinuti za sebe, zbog odbijanja ili nemogućnosti odlaska u dom« (A. Akrap).¹⁴ Tradicija očekivanja zbrinjavanja starih članova unutar obitelji u nekim, pretežno ruralnim dijelovima Hrvatske još je prilično jaka, barem na verbalnoj razini. Tako je u pričama ispitanika na zadarskim otocima (Podgorelec, 2004), posebice ispitanica, naglašavana skrb djece o ostarjelim roditeljima i snažna međugeneracijska povezanost otočnih obitelji u vrijeme njihove mladosti. Obitelj i posebice skrb o roditeljima najvažniji je razlog zašto se neki ispitanici/ispitanice nisu odlučili kao mlađi napustiti otok (njih čak 32,5%). Ali stare otočanke, premda danas rijetko žive u kućanstvu s odraslom djecom, i dalje sve vrste potpore i pomoći u najvećoj mjeri očekuju od svoje djece (više od polovine ispitanica). Europska istraživanja potvrđuju da stari ljudi koji žive u manjim naseljima rjeđe žive zajedno u kućanstvu s odraslom djecom (Walker i Maltby, 1997; Phillipson, 2001) u odnosu na stare u gradovima. I premda život u zajedničkom kućanstvu s odraslim djetetom ne osigurava kvalitetan odnos između roditelja i djece, stalna prisutnost djeteta u kućanstvu ostarjela roditelja osigurava skrb i pomoć koje se ne mogu jamčiti starima koji žive sami (Glasgow, 2000: 622).

U istraživanju provedenome u četiri hrvatske regije (Petrač, Despot Lučanin i Lučanin, 2006) utvrđene su razlike u prosječnom broju djece starijih osoba. Tako stari ljudi u Istri (1,6) i Zagrebu (1,4) imaju značajno manji prosječni broj djece nego starije stanovništvo Slavonije (2,0) i Dalmacije (2,8). Manji broj djece jedan je od objektivnih razloga moguće slabije socijalne potpore iz obitelji. Dakle, starije osobe u Istri i Zagrebu dijelom su izložene većem riziku od slabije neformalne skrbi nego stari u dvama ostalim područjima. Više istraživanja (Phillipson, 2001: 121; Agree, Bisset i Rendall, 2003; Podgorelec, 2004) potvrdilo je da su kćeri značajno češće izvor svih oblika neformalne skrbi za ostarjele roditelje nego sinovi, od emocionalne preko materijalne do praktične potpore i posebice njege.

Produljenjem života povećava se trajanje i intenzitet odnosa između odrasle djece i ostarjelih roditelja. Nerijetko se javlja sindrom *stisak životnog ciklusa*.¹⁵ Riječ je o

¹³ S roditeljima u kućanstvu živi 238.890 mladih u dobi 20–24 godine, 127.237 u dobi 25–29 godina i 59.037 u dobi 30–34 godine (Tablica »Ukupan broj stanovnika prema starosti, spolu, vrsti kućanstva i položaju unutar kućanstva i obitelji«, DZS, www.dzs.hr). Među 15 europskih zemalja Hrvatska je na drugome mjestu, odmah iza Italije, po broju mladih u dobi 18–34 godine koji žive s roditeljima (»Hrvatska obitelj«, *Jutarnji list*, 6. travnja 2007., str. 31).

¹⁴ U članku »Hrvatska obitelj«, *Jutarnji list*, 23. ožujka 2007., str. 24.

¹⁵ Engl. *life-cycle squeeze*.

situaciji kada se dijete u srednjoj zrelosti,¹⁶ i to češće kći,¹⁷ nađe u položaju tzv. *sendvič-generacije*, u zamci između istodobne skrbi o boležljivu starom roditelju i adolescentu ili mlađem odraslom djetetu u svojoj obitelji. Dakle, riječ je o ljudima koji prema navršenim godinama već pripadaju kategoriji starijih, nerijetko su već bake ili djedovi, a usporedno se skrbe o jako starim roditeljima i odrasloj djeci. U takvim situacijama javlja se potreba za pomoći koju bi pružale određene organizirane službe. Problem se posebice produbljuje ako se zna da se obitelj u mnogim zemljama, kojima pripada i Hrvatska, nalazi pod značajnim ekonomskim pritiskom, primjerice zbog nezaposlenosti svojih članova, što nužno ograničava materijalnu mogućnost obitelji za plaćanjem usluga potrebne njege starijim članovima, a nerijetko od roditeljskih prihoda žive i odrasla nezaposlena djeca.

Geografska udaljenost – bitan čimbenik neformalne skrbi

Trend odvojenoga stanovanja starijih roditelja i njihove odrasle djece nužno ima određene društvene posljedice, posebice u razlici opsega potreba za zdravstvenim i socijalnim uslugama, primjerice negom u kući. Takva stambena segregacija često izaziva strah starih roditelja da će ih članovi njihovih obitelji zapustiti. Istraživanja, kako u nas tako i u svijetu, pokazuju da su kontakti između roditelja i odrasle djece uglavnom česti i relativno bliski. Međugeneracijska potpora pokazuje se uzajamnim djelovanjem, ljubavlju ili pomaganjem u obliku novca i usluga. Stari ljudi zadržavaju vrlo bliske veze s obitelji, kao i članovi obitelji sa starijima – i taj položaj opisuje se sintagmom *intimnost na daljinu* (Rosenmayer i Kockeis, u: Walker i Maltby, 1997: 24). Roditelji se često vide ili čuju s djecom. Na brojnost kontakata ne utječe žive li starije generacije na selu ili u gradu, ali utječe spol, bračni status i geografska udaljenost. Kćeri su češće u kontaktu s ostarjelim roditeljima nego sinovi. One češće kontaktiraju s majkama nego očevima (Hoffman, McManus i Brackbill, u: Perlmutter i Hall, 1992: 373). Roditelji udovci/udovice obično su u bližem kontaktu s djecom nego oženjeni roditelji. Neoženjena/neudana djeca češće posjećuju roditelje nego ona u braku.

Geografska udaljenost između mjesta stanovanja roditelja i djece objektivna je prepreka koja određuje brojnost kontakata i mogućnost djeci da pruže neformalnu skrb i potporu ostarjelim roditeljima. Ona je posebice naglašena u hrvatskim izvangradskim područjima koja su prometno vrlo loše povezana sa središtima kojima manja naselja gravitiraju, a u kojima nerijetko žive mlađi članovi obitelji. Prema američkim istraživanjima (Perlmutter i Hall, 1992: 374) stari roditelji viđaju dijete koje živi u njihovu susjedstvu uglavnom svaki dan. Oni čija djeca žive na udaljenosti od pola sata vožnje posjećuju roditelje često, barem jednom tjedno. Oni pak koji žive dalje od 750 km vide se najmanje jednom godišnje. U istraživanju kvalitete života staroga otočnog stanovništva na zadarskim otocima (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004) većinu ispitanika (74,7%)

¹⁶ Ovdje prije svega mislimo na žene i muškarce u dobi 30–50 godina.

¹⁷ U dobi 35–39 godina 7% žena prema 3,4% muškaraca. Ipak, vrhunac skrbi o roditeljima događa se između 45. i 54. godine pružatelja skrbi, i to podjednako za žene i muškarce. Istraživanja u Velikoj Britaniji potvrdila su da je dvosmjerna skrb – za ostarjele roditelje i nezavisno dijete – viša među ženama s višom stručnom kvalifikacijom (Agree, Bisset i Rendall, 2003: 29–32).

koji imaju djecu, a koja ne žive s njima u zajedničkom kućanstvu, djeca posjećuju. Budući da velik broj djece živi u Zadru, oni relativno često posjećuju ostarjele roditelje – nešto manje od trećine redovito svaki vikend, a trećina jednom mjesečno. Drugi, koji žive u nekim drugim naseljima u Hrvatskoj ili u nekoj od europskih zemalja, dolaze na otok jednom godišnje. Roditelji pak znatno rjeđe odlaze u posjet djeci, i to najčešće onima koji žive najbliže – u Zadru. Dakle, premda je većina roditelja zadovoljna time koliko se često vide sa svojom djecom i kako se skrbe o njima, dio onih čija su se djeca iselila u prekoceanske zemlje i među kojima ima nekih koji i dulje od deset godina nisu posjetili roditelje osjeća se osamljenima i napuštenima.

Ostali pružatelji skrbi

Osim djece (i unučadi) kao najbližih krvnih srodnika i, uz bračne partnere, najčešćih pružatelja svih oblika neformalne skrbi starim ljudima, određenu pomoć i skrb starijima pružaju i snahe i zetovi, braća i sestre i njihova djeca (nećakinje i nećaci), rodbina bračnih partnera djece (svojta ili šira rodbina) te prijatelji i susjedi. Ipak, braća i sestre te šira rodbina ne pojavljuju se kao važan izvor instrumentalne skrbi o starijima. Slabije veze nerodbinskih mreža (prijatelji, susjedi) nadomještaju starim ljudima dio skrbi koju im ne mogu pružiti odrasla djeca. Uglavnom ispunjavaju prostor neformalne skrbi na području davanja informacija, često su izvor pomoći u prvim trenucima nezgoda i manjih kriza u životu do trenutka kada se u skrb uključe članovi povezani čvršćim rodbinskim vezama, ili priskaču kao pomoć u osiguravanju formalne skrbi o starom čovjeku u lokalnoj zajednici. Istraživanja koja su se bavila razlikama u pružanju neformalne skrbi starim ljudima u ruralnim i urbanim prostorima potvrdila su da je šira rodbina u većem broju češći izvor njege i potpore starima na selu nego u gradovima, dok su u gradovima relativno važniji pružatelji skrbi nećakinje/nećaci starih ljudi (Glasgow, 2000). Prijatelji i susjedi pružaju uglavnom manje usluge, poput prijevoza, donošenja namirnica, sitnijih pomoći u kućanstvu i sl. Prijatelji, a posebno prijateljice, važan su izvor emocionalne potpore i druženja,¹⁸ posebice starijima koji žive sami, dakle u znatno većem broju ženama. Prijatelji su nerijetko osobe od povjerenja i osobe koje igraju važnu ulogu u trenucima velikih promjena tijekom pojedinčeva životnoga ciklusa: u trenucima odlaska posljednjeg djeteta iz kućanstva, gubitka bračnog partnera/partnerice (udovištvo), umirovljenja, slabljenja zdravlja, rastuće nesposobnosti i sl. S obzirom na velik broj mladih koji su napustili izvangradski prostor i velik broj starih ljudi čija djeca ne žive u njihovoj blizini, valja očekivati da će se stari u manjim i slabije razvijenim sredinama, u kojima je formalna skrb o bolesnima i starima lošije organizirana, a gdje se stanovnici poznaju čitav ili gotovo čitav život, češće oslanjati na pomoć susjeda i prijatelja nego oni u gradu.

Istraživanja na otocima potvrdila su (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004) relativno veliku dvosmjernu neformalnu skrb braće ili sestara s kojima stari otočani, ne tako rijetko, žive u zajedničkom kućanstvu. Na organiziranu pomoć socijalnih službi računa svega 4,7% ispitanika. Podjednak broj očekuje pomoć od prijatelja i susjeda. Ostali se nadaju

¹⁸ Od potreba koje navode stariji ispitanici u uzorku istraživanja provedenog u Istri, 9,9% navodi potrebu za druženjem, a još 9,3% za emocionalnom potporom (Petrak, Despot Lučanin i Lučanin, 2006: 41).

da im pomoć neće biti potrebna ili da će je dobiti od mlađih rođaka, najčešće nećaka/nećakinja, s kojima neki i žive u kućanstvu.

Materijalno stanje starih ljudi u Hrvatskoj

Prestanak radno aktivnoga života i odlazak u mirovinu drastično smanjuju zaradu starih ljudi – u prosjeku za otprilike 50%. U Hrvatskoj je taj odnos i nepovoljniji – oko 40%.¹⁹ Mirovine su uglavnom nepromjenjive te se zbog inflacije tijekom vremena smanjuje njihova realna vrijednost (u odnosu na kupovnu moć). Tako se s vremenom razlike između umirovljenika i ostatka stanovništva sve više produbljuju. Situacija je posebno teška u tranzicijskim zemljama kamo pripada i Hrvatska, gdje postoji izrazito visoka stopa nezaposlenosti, manjak proizvodnih radnih mjesta i propast velikog broja tvrtki. Uz veliki broj nezaposlenih mladih osoba starijima se, nakon umirovljenja, ne pruža gotovo nikakva mogućnost za ostvarenje dopunskih prihoda od neke vrste plaćenoga rada. Istodobno mirovine već dulje ne prate porast životnih troškova, što je izazvalo dodatno osiromašenje umirovljenika. Istraživanja provedena posljednjih godina na hrvatskim otocima ustanovila su nešto drugačiju situaciju. Stari ljudi na otocima, dakle u pretežno izvangradskom prostoru, imaju u velikoj mjeri mogućnost ostvarivanja dopunskoga prihoda uz prihod od mirovine i to, uz turizam, najčešće od rada na okućnici i ribarenju za osobne potrebe. Na otocima je široko rasprostranjena i prirodna razmjena pri čemu se primjerice riba mijenja za povrće ili drvo za ogrjev (Podgorelec, 2004).

Tablica 8: Broj korisnika i visina mirovina (za prosinac 2006.)

Svota mirovine u kn	Ukupno	
	Broj korisnika	Prosječna mirovina u kn umanjena za porez i prirez
do 500,00	63.548	266,00
500,01 – 1000,00	117.853	736,02
1000,01 – 1500,00	158.342	1257,79
1500,01 – 2000,00	295.270	1708,23
2000,01 – 4000,00	271.450	2427,13
4000,01 – 5000,00	27.139	4395,68
5000,01 – 8000,00	11.804	6373,81
veće od 8000,00	458	9619,34
Ukupno	1.043.116	1903,99

Napomena: U svote mirovina uključen je zaštitni dodatak uz mirovinu, ostvaren prema zakonu o mirovinskom i invalidskom osiguranju, koji se primjenjivao do 31. prosinca 1998.

Izvor: Tablica »Korisnici mirovina i visine mirovina prema vrstama mirovina za prosinac 2006. (isplata u siječnju 2007)«, *Statističke informacije HZZMO*, godina IV, broj 4/2006, str. 10.

Na dan 31. prosinca 2006. u Hrvatskoj je bilo 1.054.408 registriranih umirovljenika (*Statističke informacije Hrvatskoga zavoda za mirovinsko osiguranje*, 2006: 10).

¹⁹ Izračunano prema odnosu prosječne plaće u Hrvatskoj i prosječne mirovine na dan 31. prosinca 2006.

Prosječna mirovina za 1.043.116 umirovljenika, korisnika mirovina prema Zakonu o mirovinskom osiguranju,²⁰ iznosila je 1903,99 kuna. Prosječna starosna mirovina iznosila je 2095,68, prosječna invalidska 1689,12, a prosječna obiteljska mirovina 1652,15 kn (tablica 8). Pritom posebno zabrinjava više od 300.000 umirovljenika (ili 32%) s mirovinom manjom od tisuću i petsto kuna, od čega čak 181.401 umirovljenik (17% ukupno umirovljenih) ima mirovinu manju od tisuću kuna.

No, prihod je samo jedan oblik osobne financijske slike. Posjedi (vlasništvo kuće, ušteda u banci, obveznice i dionice), ali i obveze (kredit) čine drugi važan dio. Zbog smanjenja dotoka prihoda nakon umirovljenja, stariji će češće biti prisiljeni upotrijebiti stečeni posjed (primjerice nekretnine) kao prihod i time oslabiti osobni materijalni položaj. Nečija financijska slika može biti snažno obojena takvim smanjenjem, stezanjem, i u nekim slučajevima posjed može biti nedovoljan da bi potrajao do kraja života. A tu su i brojni stari ljudi, posebice među onima s niskim prihodima ili u potpunosti bez mirovina, koji nemaju nikakve posjede i vrijednosti.

Koliko je novaca potrebno za normalan, dostojan život, posebice u trenutku kada je nekome potrebna dodatna njega i skrb? Još ne postoji dogovor između tvorca socijalnih politika kolik je stvaran postotak koji je zadovoljavajuća nadomjesna razina prihoda za umirovljenike. Tako M. Bloom (prema George i Bearon, 1980: 167) tvrdi da je vrsta izvora prihoda bolji pokazatelj financijskoga blagostanja nego bilo koji drugi mjereni element. Izvor prihoda, koji se relativno lako može utvrditi, sadržava informaciju važniju od visine prihoda jer daje informacije o stabilnosti prihoda tijekom vremena. Mirovina kao vrsta izvora prihoda jamči starim ljudima stabilnost dotoka sredstava. Tako su primjerice u istraživanju provedenome na šibenskim otocima (Lajić, Podgorelec i Babić, 2001) i mlađi i stariji ispitanici često odgovarali kako danas na njihovim otocima bolje žive umirovljenici nego radno aktivno stanovništvo, i to zato što »umirovljenici redovito primaju svoje mirovine, bez obzira koliko one bile male, a mladi nemaju posla, nemaju sigurna prihoda«.²¹ I ispitanicima u dvanaest zemalja Europske unije (Walker i Maltby, 1997) postavljeno je pitanje što im pruža sigurnost. Najvažniji je čimbenik sigurnosti mirovina,²² a zatim vlasništvo nad stambenim prostorom, osobna ušteđevina, pa dobro zdravlje i obiteljska potpora.

Istraživanja provedena na hrvatskim otocima (Lajić, Podgorelec i Babić, 2001; Babić, Lajić i Podgorelec, 2004) potvrdila su da stari otočani svoje materijalno stanje u velikoj mjeri procjenjuju boljim nego njihovi vršnjaci na kopnu u gradovima u kojima su i sami živjeli tijekom radnoga vijeka, a nakon umirovljenja vratili su se na otok, upravo zbog mogućnosti ostvarenja dopunskog prihoda od rada na okućnici ili ribolova.

Premda se subjektivna procjena materijalnog stanja i objektivni pokazatelji u velikoj mjeri poklapaju, prema istraživanjima britanskih gerontologa postoji paradoks da

²⁰ U tu kategoriju korisnika ne spadaju mirovine Hrvatske vojske i hrvatskih branitelja.

²¹ Usto, članak 10. Zakona o otocima (izglasano 1999.) osigurao je otočanima umirovljenicima i osobama starijim od 65 godina s prebivalištem na otoku besplatan prijevoz na svim trajektnim i brodskim linijama koje povezuju otok s kopnom. Brzobrodskim prugama umirovljenici se bez karte mogu voziti samo ako njihov otok s kopnom ne veže više od pet dnevnih linija. Te su se odluke počele provoditi tek krajem 2003.

²² Osim u Grčkoj, gdje starijima glavnu sigurnost daje vlasništvo nad stambenim prostorom.

stariji ljudi koji, prema objektivnim kriterijima pate od siromaštva i deprivacije, mogu u podjednakoj mjeri izražavati subjektivno zadovoljstvo svojim životnim standardom. Interesantan je nalaz nekoliko istraživanja provedenih na hrvatskim otocima od 2000. godine²³ čiji rezultati pokazuju da, koliko su god objektivni uvjeti poput dostupnosti zdravstvene zaštite, lijekova, organizirane skrbi o starijima u njihovu domu ili institucijama za zbrinjavanje starih i nemoćnih na otocima lošiji od onih na kopnu, subjektivna ocjena zadovoljstva, primjerice zdravstvenim uslugama, staroga otočnog stanovništva viša je nego ona staroga stanovništva na kopnu.

Svakako, hrvatski umirovljenik s prosječnom mirovinom od 1903,99 kuna (31. prosinca 2006.), koji nema člana obitelji ili prijatelja koji mu može pružiti razne vrste neformalne skrbi, od tekućih prihoda teško može platiti razne vrste usluga koje mu u starosti mogu zatrebati: primjerice pomoć u održavanju kuće, osobnoj higijeni, nabavljanju hrane, prijevozu do liječnika i dr.

Zaključak

S povećanjem broja starih ljudi i produljivanjem života javlja se sve veća potreba za pružanjem raznih oblika skrbi starijim ljudima. Starenjem ukupnoga stanovništva Hrvatske, sve manjim brojem djece u obitelji i odvojenim stanovanjem odrasle djece i njihovih ostarjelih roditelja smanjuje se krug potencijalnih glavnih pružatelja skrbi starijima. Sa smanjenjem obitelji i sve češćim oblicima nepotpunih obitelji te visokom zaposlenošću žena javlja se problem nedostatka potencijalnih pružatelja njege starijim članovima unutar obitelji s obzirom na to da su žene tradicionalno najvažniji pružatelji svih oblika neformalne skrbi. Budućim generacijama bit će sve teže naći sebi nekoga tko će im pružiti neposrednu skrb u starosti, posebice kad je posrijedi svakodnevna emocionalna potpora, praktična pomoć u kućanstvu i pružanje različitih oblika njege. Usprkos promjenama u načinu života, obitelj je i dalje osnovni izvor pružanja svih oblika neformalne skrbi, a posebice u manje razvijenim sredinama. Naime, generacijska potpora u starosti dio je kontinuiteta odnosa među generacijama tijekom životnoga ciklusa.

Podaci popisa stanovništva 2001. pokazuju da je dobni sastav gradskog stanovništva nešto povoljniji nego onaj seoskoga, ali razlike se sve više smanjuju. Masovne migracije, posebice one šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća, negativno su utjecale na demografske strukture seoskih naselja, a samim tim dugoročno negativno i na mogućnost pružanja formalne i neformalne skrbi starim ljudima. Produljenje prosječnoga trajanja života i sve manji broj članova obitelji predstavljaju realnu opasnost da će sve veći broj starih živjeti osamljeno, s rijetkim obiteljskim kontaktima ili bez ikakvih obiteljskih kontakata, i time biti izložen društvenoj izolaciji. Ta se opasnost posebice odnosi na starije žene, koje žive dulje, a nakon gubitka bračnog partnera rjeđe stupaju u novi brak. I prihvodi od kojih žive, s obzirom na to da često primaju obiteljsku

²³ Istraživanja Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu na šibenskim otocima 2000. (Lajić, Podgorelec i Babić, 2001) i zadarskim otocima 2002. (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004) te istraživanje projekta »Uvjeti života starijih osoba na kvarnerskim otocima« Vlaste Spitek-Zvonarević i Vladimira Takšića (2002).

mirovinu, koja je otprilike 20% niža od starosne, vrlo su skromni i ne omogućuju im korištenje raznih usluga i zadovoljavanje mnogih potreba i interesa.

Demografski pokazatelji ne mogu nam dati jednoznačan odgovor kakvu će kvalitetu neformalne skrbi imati staro hrvatsko stanovništvo bez obzira na to živi li u gradu ili izvangradskim područjima, ali upućuju na probleme s kojima se susreću i susretat će se u sve većoj mjeri moderne obitelji u želji da svojim ostarjelim članovima pruže zadovoljavajuću potporu i skrb u starosti. Stari ljudi u gradu imaju veću šansu da će njihovo dijete živjeti u istom kućanstvu s njima ili u njihovoj blizini. Spremnost na prijateljsku i dobrosusjedsku pomoć u nekim se izvangradskim područjima (u Istri ili na otocima) i dalje čini nešto većom, ali istraživanja potvrđuju da se način života modernoga sela znatno mijenja. Usto, i posljednji je rat uzdrmao mreže dobrosusjedskih odnosa na područjima na kojima je bilo najviše razaranja, seljenja stanovništva i najviše ljudskih gubitaka. Prijateljska i dobrosusjedska potpora u određenoj mjeri mogu nadomjestiti nedostatak skrbi djece, ali nužna je bolja organizacija formalne skrbi u izvangradskim područjima.

Iako ovdje nismo analizirali organizaciju formalne skrbi u Hrvatskoj, mreža domova za starije i nemoćne potvrđuje znatno bolje uvjete skrbi za ostarjelo gradsko stanovništvo, kako institucionalno tako i izvaninstitucionalno. Situaciju posljednjih godina ublažava sve veći broj domova za skrb o starijima i nemoćnima koje osnivaju privatne osobe ili vjerske zajednice, koje to često čine u izvangradskim područjima gdje su cijene objekata, infrastrukture i visina plaća zaposlenika znatno niže nego u velikim hrvatskim gradovima, a potreba je za institucionalnom skrbi velika.

Komparativno istraživanje socijalne politike i prakse u zapadnoeuropskim zemljama koje je proveo Danski nacionalni institut (Rostgaard i Fridberg, 1998) pokazalo je da se mijenjaju pristupi u načinu pružanja usluga starijim osobama. Pružanje usluga prije svega se treba usmjeriti prema pojedinačnim potrebama korisnika, što znači da se od »standardiziranog sustava treba okrenuti prema fleksibilnim i koordiniranim sustavima« skrbi. Korisnik skrbi treba od pasivna primatelja usluga postati aktivan potrošač. Taj prijelaz nužno zahtijeva promjene na području financijske potpore korisnicima usluga. Tako se tradicionalni oblici novčane potpore, koja je bila jednaka za sve socijalno ugrožene skupine, zamjenjuju različitim oblicima pomoći i materijalnog zbrinjavanja starih ljudi. Sve je veća ponuda usluga koje se pružaju starijima u kojima sudjeluju državne institucije, obitelj i neprofitni sektor.

LITERATURA

- AGREE, Emiliy, BISSET, Beverly i RENDALL, Michael S. (2003). »Simultaneous care for parents and care for children among mid-life British women and men«, *Population Trends*, br. 112, str. 29–35.
- AKRAP, Anđelko i ČIPIN, Ivan (2006). *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj – zašto smo neoženjeni i neudane*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- AVRAMOV, Dragana i MASKOVA, Miroslava (2003). *Active ageing in Europe*, vol. 1. Strasbourg: Council of Europe (Population Studies, br. 41).
- BABIĆ, Dragutin, LAJIĆ, Ivan i PODGORELEC, Sonja (2004.) *Otoci dviju generacija*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

- BULTENA, Gordon L. (1969) »Rural-urban differences in the familial interaction of the aged«, *Rural Sociology*, br. 34, str. 5–15.
- Council of Europe (2005). *Recent demographic developments in Europe 2004*. Strasbourg.
- COWARD, Raymond, LEE, Green i DWYER, Joseph (1993). »The family relations of rural elders«, u: Neil C. Bull (ur.). *Aging in rural America*. Newbury Park, CA: Sage, str. 216–231.
- DEFILIPPIS, Josip (1993). *Obiteljska gospodarstva Hrvatske*. Zagreb: AGM.
- DEFILIPPIS, Josip (1994). »Obiteljska gospodarstva dalmatinskih otoka«, *Radovi*, Split, Ekonomski fakultet, god. 4, br. 11, str. 337–354.
- GELO, Jakov, AKRAP, Anđelko i ČIPIN, Ivan (2005). *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- GEORGE, Linda K. i BEARON, Lucille B. (1980). *Quality of life in older persons: meaning and measurement*. New York: Human Science Press.
- GLASGOW, Nina (2000) »Rural/urban patterns of aging and caregiving in the United States«, *Journal of Family Issues*, god. 21, br. 5, str. 611–631.
- HOFFERTH, Sandra i ICELAND, John (1998). »Social capital in rural and urban communities«, *Rural Sociology*, god. 63, br. 4, str. 574–598.
- LAJIĆ, Ivan, PODGORELEC, Sonja i BABIĆ, Dragutin (2001). *Otoci – ostati ili otići? Studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- LEE, Green, COWARD, Raymond i NETZER, Julie (1994). »Residential differences in filial responsibility expectations among older persons«, *Rural Sociology*, god. 59, br. 1, str. 100–109.
- NEJAŠMIĆ, Ivica (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus – Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- NEJAŠMIĆ, Ivo (2003). »Značajke biološkog (demografskog) sastava stanovništva Hrvatske«, *Hrvatski geografski glasnik*, Zagreb, god. 65, br. 2, str. 29–54.
- NEJAŠMIĆ, Ivo (2005a). »Demografske promjene i procesi u gradskim naseljima Republike Hrvatske«, u: Aleksandar Toskić (ur.). *Zbornik 3. hrvatskog geografskog kongresa*. Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo, str. 244–260.
- NEJAŠMIĆ, Ivo (2005b). *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- OLIVEIRA-ROCA, Maria (1990). »Selektivnost migracija radne snage iz sela u grad: primjer Hrvatske«, *Sociologija sela*, god. 28, br. 107–108, str. 51–62.
- PERLMUTTER, Marion i HALL, Elizabeth (1992). *Adult Development and Aging*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- PHILLIPSON, Chriss (2001). *The family and community life of older people: social networks and social support in three urban areas*. London: Routledge.
- PETRAK, Olivera, DESPOT LUČANIN, Jasminka i LUČANIN, Damir (2006). »Kvaliteta starenja – neka obilježja starijeg stanovništva Istre i usporedba s drugim područjima Hrvatske«, *Revija za socijalnu politiku*, god. 13, br. 1, str. 37–50.
- PODGORELEC, Sonja (1991). »Problemi jedne stare otočne populacije – Šolta«, u: Nenad Starc (ur.). *Otočani – otočka demografska istraživanja*. Zagreb: Centar za razvoj otoka Ekonomskog instituta – Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 89–109.
- PODGORELEC, Sonja (2004). *Kvaliteta života starijega stanovništva u izoliranim sredinama – primjer hrvatskih otoka* (doktorski rad). Zagreb: Filozofski fakultet.

PULJIZ, Vlado (1977). *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

PULJIZ, Vlado (1983). »Novi trendovi deagrarizacije u SRH«, *Sociologija sela*, god. 21, br. 79–81, str. 59–69.

RABOTEG-ŠARIĆ, Zora, PEĆNIK, Ninoslava i JOSIPOVIĆ, Vedrana (2003). *Jednoroditeljske obitelji: osobni doživljaj i stavovi okoline*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

ROSTGAARD, Tine i FRIDBERG, T. (1998). *Caring for Children and Older People – A Comparison of European Policies and Practices*. Copenhagen: The Danish National Institute of Social Research.

SHANAS, Ethel (1979). »The Family as a social support system in old age«, *The Gerontologist*, god. 19, br. 1, str. 169–174.

SPITEK-ZVONAREVIĆ, Vlasta i TAKŠIĆ, Vladimir (2002). »Uvjeti života starijih osoba na kvarnerskim otocima«, Konferencija *Socijalna skrb na otocima*, Supetar na Braču, 18.–20. 9. 2002.

ŠTAMBUK, Maja (1981). »O pokretljivosti seoskog stanovništva«, *Revija za sociologiju*, god. 11, br. 3-4, str. 125–130.

ŠTAMBUK, Maja (1990). »Stanovništvo i domaćinstva gradskih i seoskih naselja«, *Sociologija sela*, god. 28, br. 107–108, str. 63–76.

TOWNSEND, Peter (1957). *The Family Life of Old People*. London: Routledge and Kegan.

VRESK, Milan (1982–83). »Neka obilježja urbanizacije SRH 1981. godine«, *Radovi GO*, vol. 17–18, str. 39–53.

VRESK, Milan (1996). »Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske«, u: Zlatko Peponik (ur.). *Zbornik 1. hrvatskog geografskog kongresa*. Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo, str. 66–73.

WALKER, Alan i MALTBY, Tony (1997). *Aging Europe*. Buckingham: Open University Press.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1992). »Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju«, *Encyclopaedia moderna*, br. 2 (38), str. 238–250.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE.

IZVORI

Popis stanovništva 2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2002.

Popis stanovništva 2001., <http://www.dzs.hr>

Statističke informacije Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje, 2006, br. 4.

Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1992., DZS, Zagreb, 1993.

Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2002., DZS, Zagreb, 2003.

Sonja Podgorelec, Sanja Klempić

AGEING AND NON-FORMAL CARE FOR ELDERLY PERSONS IN CROATIA

SUMMARY

Ageing and depopulation are the fundamental demographic processes in the development of the population of Croatia. In the total population in 2001 the age group encompassing persons 65 years of age and older made up 15.7% of the total population. The age structure of the population is one of the essential determinants of the quality of lives of individuals, especially within the family. Based on an analysis of demographic indicators (the population structure, the ratio of females, the ageing index, the age coefficient, average age, age-dependency ratios, marital status), and a brief review of migration history in the second half of the 20th century, the goal of this paper is to evaluate the quality of non-formal care of the elderly in relation to potential care providers. Due to ageing in the total population of Croatia, due to a reduction in the number of children per family and separate residences of adult children and their elderly parents, the circle of main care providers for the elderly has diminished. With the decrease in the number of family members, increasingly frequent forms of single-parent families and the employment of women, who were traditionally the most important providers of all forms of non-formal care, insufficient care for the elderly within families has become a problem. Despite changes in the way of life, the family is still the basic source of emotional, informational and instrumental support for elderly people. The help and support that the elderly receive from friends is roughly equal in the city and in villages, although neighbourly help is somewhat greater in non-urban areas (for example in Istria and on the islands). However, researches confirm that the social network of support and help among the rural population has changed since the nineties of the last century. To a certain extent the support of friends and neighbours may substitute the lack of care by children, but a weaker network of homes for the elderly and the infirm in non-urban areas, and thereby also poorer organization of non-institution help, calls for the better organisation of formal care for elderly persons, especially in less populated and less developed areas.

KEY WORDS: ageing, elderly people, family, intergenerational support, non-formal care

Sonja Podgorelec, Sanja Klempić

VIEILLISSEMENT ET PRISE EN CHARGE INFORMELLE DES PERSONNES ÂGÉES EN CROATIE

RÉSUMÉ

Le vieillissement et la dépopulation sont les processus démographiques fondamentaux qui marquent les processus d'évolution de la population de la Croatie. En 2001, les personnes de 65 ans et plus constituaient 15,7% de l'ensemble de la population croate. La structure par âge de la population est l'un des facteurs déterminants de la qualité de vie des individus, en particulier au sein de la famille. Le but de cet article est d'évaluer – à partir d'une analyse des indicateurs démographiques (structure de la population, taux de féminité, taux de vieillissement, coefficient de vieillissement, âge moyen, taux de dépendance, état matrimonial) et d'un passage en revue de l'histoire migratoire de la deuxième moitié du 20ème siècle – la qualité de la prise en charge informelle des personnes âgées eu égard aux personnes susceptibles de les assister. Avec le vieillissement de la population de la Croatie, la baisse du nombre d'enfants par famille et l'habitat des enfants adultes séparé de leurs parents vieillissants, le cercle des personnes susceptibles d'assister les personnes âgées diminue. Avec la chute du nombre de membres de la famille, la multiplication des formes de familles monoparentales et l'accès au travail des femmes,

qui sont traditionnellement les personnes qui apportent le plus d'assistance informelle sous toutes ses formes, on voit surgir le problème de l'insuffisance de la prise en charge des membres âgés au sein des familles. En dépit des changements dans le mode de vie, la famille demeure la source essentielle de soutien émotionnel, informatif et pratique pour les personnes âgées. L'aide et le soutien des amis aux personnes âgées est équivalente en milieu urbain et rural, tandis que l'aide entre voisins est un peu plus forte dans les milieux écartés des villes (par exemple en Istrie et dans les îles). Cependant, les recherches confirment que le réseau social de soutien et d'aide dans la population rurale a changé depuis les années 1990. Le soutien entre amis et voisins peut dans une certaine mesure remplacer l'absence d'aide de la part des enfants, mais le réseau insuffisant de maisons de repos dans les lieux écartés des villes, et donc l'aide extra-institutionnelle lacunaire, réclament une meilleure organisation de l'assistance formelle aux personnes âgées, en particulier dans les localités peu peuplées et les zones peu développées.

MOTS CLÉS: vieillissement, personnes âgées, famille, aide intergénérationnelle, prise en charge informelle